

Lyudmyla Posokhova

Sacral and Secular: Allegorical Images and Symbols of Knowledge in Orthodox Collegia of Ukraine (18th – the Beginning of the 19th Century)

Allegorical and symbolical images of knowledge, which were used in orthodox collegia of Ukraine in the 18th – the beginning of the 19th centuries, are analyzed in the article. In the author's judgment, the research of these images allows to study the transfer and adaptation of ideas, connections of „latin” schools with the European cultural-educational traditions, as well as to track difficult combination process of sacral and secular on the ideological space of Eastern Europe during the specified period.

Максим Яременко

Ціна дяківської науки

У повідомленні, що супроводжується публікацією документа про вартість елементарної освіти у Києві станом на 1760 – 1770-ті рр., наголошено на потребі врахування економічної доступності рудиментарного навчання для населення при вивченні тогочасних освітніх практик. На конкретному прикладі Києво-Печерська показано, що не всі жителі мали фінансову змогу стати письменними. Аналізується також, що приховує згадуване у документах окреслення «школьник»; зазначається, що до цієї категорії потрапляли не всі учні парафіяльних шкіл, а їх мешканці.

Сучасна українська історіографія не знає такого комплексного напрямку студій, як «історія письменності» (history of literacy, literacy studies)¹. Виняток складають хіба кілька статей останніх років та одна зі складових цього напрямку – дослідження навчальних закладів (та й то це спрямування донедавна не відзначалося новаторськими підходами). Без перебільшення, найменше пощастило елементарним парафіяльним школам². Тут українські історики і далі тупцяють стежиною, прокладеною по-

¹ Детальніше про це див.: Kaestle C. F. *The History of Literacy and the History of Readers* // Review of Research in Education. 1985, vol. 12. P. 11 – 53; Graff H. J. *The History of Literacy: Toward the Third Generation* // Graff H. J. *The Labyrinths of Literacy. Reflections on Literacy Past and Present*. London, New York and Philadelphia, 1987. P. 241 – 255.

² Навряд чи коректно об'єднувати церковнопарафіяльні школи поняттям «початкова освіта», як це зазвичай робиться, адже таке маркування переносить нас у іншу, модерну, добу, де існував дисциплінований поділ на початкову, середню та вищу освіту з відповідними програмами, віковим поділом учнів тощо. Нагадаю, що відсутність структурності та градуїзованості в освіті характерні загалом для усієї Європи Раннього нового часу, а крок до впорядкування існуючого розмаїття, створення чітких шкіль-

передниками у XIX – на початку XX ст., себто перераховують кількість навчальних осередків, що, зрештою, також важливо, та прикладають її до загальної чисельності населення³, висновуючи про значне поширення освіченості у його середовищі.

Не зупинятимуся на виразній спекулятивності останнього підходу, що не враховує реального числа учнів, не розмежовує згадані у ревізійній документації школи-приміщення від шкіл – навчальних «закладів» тощо – мені вже випадала нагода ставити під сумнів недоречність та тупиковість такого вивчення дяківської науки, а Володимир Маслійчук розбирався із триванням цієї специфічної опції на минуле як елементарної, так і загалом освіти в українській історіографії⁴. Зазначу лише, що згадки у джерелах

них систем, поділ на світські та суто духовні навчальні заклади, частково започаткований у XVI ст., увиразнилися аж у XVIII ст. за участі держави (див.: Houston R. A. *Literacy in Early Modern Europe: Culture and Education 1500–1800*. London and New York, 1988. P. 10–12). У Російській імперії реформи, які привели до організації початкової, середньої та вищої освіти, почали здійснюватися наприкінці XVIII ст. Відтак щодо парафіяльних шкіл доречніше, як на мене, послугоуватися окресленням «елементарні», чи, як синонім, – «рудиментарні» осередки.

³ Поштовх до підрахунків дає розвідка Олександра Лазаревського, який 1862 р. опублікував невелику статтю зі статистикою «народних» шкіл та шпиталів семи полків Гетьманщини. Прикметно, що Лазаревський не писав про поширення завдяки першим «закладам» письменності. Понад те, він відзначав, що питання про характер цих осередків уповні не вирішене, і наводив згадки про школи без учнів. Для Лазаревського важило, цілком у тогочасному дусі середовища, до якого належав учений, що парафіяльні освітні осередки були «народними» (Лазаревский А. *Статистические сведения об украинских народных школах и гоститальях в XVIII веке* // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. 1862, № 5. С. 82 – 89). Співвідношення шкіл та населення, хоча й не виражене у конкретних числах, а прирівняне до сучасної автору пропорції між «обивателями» та земськими і церковнопарафіяльними училищами, робив ще Орест Левицький у нарисі «Полтавские школяры» (див.: Левицкий Ор. *Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.* // Киевская старина [далі – КС]. 1901, № 12. С. 440). Окремі сучасні автори пішли далі в ідеалізації «народного начала», наголошуючи, що при парафіях діти отримували знання рідною мовою: «хоча тексти були написані у підручниках старослов'янською мовою, але пояснення до них дяк давав українською мовою» (див.: Самойленко Г. В., Самойленко С. Г. *Розвиток культури на Північному Лівобережжі України у другій половині XVII – XVIII ст.* Ніжин, 2007. С. 67). Шкода лишень, що такі твердження не супроводжуються конкретними тлумаченнями того, що саме пояснював дяк українською підопічним, коли, приміром, учив їх навиків читання за Часословом чи Псалтирем. Відреагували сучасні публікації на тему приходської освіти і на той факт, що зовсім не при кожній церкві існували школи – їх, виявляється, не існувало при маленьких парафіях. Щоправда, такі запевнення також не підкріплюються ні статистичними, ні якими-небудь іншими аргументами (див.: Там само. С. 64).

⁴ Яременко М. *Навчатися чи не навчатись? До питання про «освітні стратегії» посполитих Гетьманщини XVIII ст. та пов'язану з ними соціальну мобільність* // Соціум. Альманах соціальної історії. 2008, вип. 8. С. 218–220; Маслійчук В. *Грамотність та рівень освіти на Лівобережній Україні XVII – XVIII ст.: творення історіографічного стереотипу* // Київська Академія [далі – КА]. 2009, вип. 7. С. 73 – 86.

тієї чи іншої кількості «школярів»⁵ також не вельми допомагають у приблизному підрахунку письменних та з'ясуванні чисельно виражених освітніх зусиль парафіяльних осередків. Тобто якщо, згідно з переписом 1722 р., у Сумському полку на 30857 підданих та 30033 осіб решти соціальних груп (духовенство, старшина, козаки, підпомічники, підсусідки, наймані робітники, дворові служителі, школярі, старці та троє циган) значилося лише 197 школярів, які перебували «при церквях в школах»⁶, то це аж ніяк не вказує, що їх відсоток (менше 0,4%) у загальній масі людності сигналізує про тих, хто куштував дяківської березової каші на той час. Однак про це піде мова далі, а зараз хочу зупинитися на не менш важливому аспекті елементарного навчання – його фінансовій доступності для населення.

Про ціну дяківської науки на Києво-Печерську у 1760 – 1770-х рр. інформує показання тамтешнього церковнослужителя Вознесенської церкви, що публікується нижче. Відразу слід зазначити, що в цьому випадку мова йде не про тогочасне типове домашнє навчання сильних світу. По-перше, вони зазвичай залучали до цього вихованців двох вищих рівнів тогочасних «латинських шкіл» («філософів» і «богословів»), які, крім читання та навичок писання, починали «заправляти» підопічних іноземними мовами, а то й навчали арифметики. Опісля домашні вчителі поверталися до своїх студій. Натомість згаданий документ нічого не сповіщає про освіту дячка, зрозуміло лише, що свої «університети» він уже давно завершив, позаяк тривалий час був членом причту. Загальна тогочасна практика засвідчує, що звичною для такого церковнослужителя була навченість лише «руській грамоті». Окреслений у документі рівень знань, які навчитель прищеплював підопічним, цілком збігається з «курукулюмом» парафіяльних шкіл, а не з індивідуальною підготовкою дітей представників соціальних верхів у батьківській хаті. Порівняння ціни домашнього навчання та окресленого дяківського також свідчить про велику різницю. Так, найнижчі зафіксовані суми для першої науки складали на той час 15–20 рублів та натуральне утримання⁷. У моєму ж випадку вартість елементарної підготовки становила за засвоєння абетки – 50 копійок, Часослова – 80 копійок, а Псалтиря – 1 рубль. Про віддачу харчами чи одягом узагалі не йшлося.

⁵ Слід сказати, що чи не більшість ревізій Гетьманщини першої половини XVIII ст., на противагу переписам слобідських полків, не інформують про школярів, а лише фіксують кількість шкіл.

⁶ Біляшівський Б. *Слобідські полки та українці навколишніх губерній за ревізією 1719 – 1727 рр.* // Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. 2008, вип. 7. С. 433.

⁷ Детальніше про вчителювання та вчителів у родинях сильних світу див.: Посохова Л. *Вчителювання студентів православних колегіумів України XVIII ст. у родинях козацької старшини* // Київська старовина. 2008, № 5. С. 3 – 18. Приклад одного такого навчання племінників Івана Полетики могилянським «філософом» та його умови див.: *Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія.* Збірник документів. К., 2005. С. 222 – 223. № 144 – 145.

Із такого зіставлення можемо зробити висновок, що публікований документ інформує аж ніяк не про освіту для дітей помітної та багатої людини і що маємо до діла з більш-менш типовим дяківським навчанням. Що ж до останнього, то окремого наголосу потребує вказівка на те, що воно не було безкоштовним, себто наявність шкіл та церковнослужителів у них зовсім не означала автоматичних студій дітей парафіян хоча б з огляду на те, що наставнику належало платити. Зрештою, пропонується увазі читачів «сказка» – це лише чергове підтвердження потреби витратити навіть на елементарну науку не лише інтелектуальні зусилля, а й матеріальні ресурси, про що неодноразово інформували і джерела, й історіографія. Так, у своїх мемуарах Ілля Тимківський, згадуючи про науку у дяківській школі (кінець 1770-х чи початок 1780-х рр.), зазначав її платний характер: «отцы за науку платили дяку по условию, в мере таксы, за каждый класс [себто окремо за вивчення букваря, окремо – Часослова тощо. – М. Я.] натурою и деньгами»⁸. Уродженець Почепи Григорій Винський, який у своїх спогадах також не оминув увагою відвідин школи при церкві, а особливо «малоросійських суботок» (суботніх екзекуцій різками), конкретизував натуральні приношення дяку: часті присилання млинців, паляниць тощо від батьків убезпечували дітей від фізичних покарань чи значно їх полегшували⁹. Про звичай платити парафіяльним дякам певну встановлену платню дослідники побіжно згадували й раніше, не акцентуючи уваги на цій обставині¹⁰. Зокрема, обов'язковість такої віддяки існувала у часи здійснення першого «просвітницького проекту» української еліти щодо підняття рівня письменності козаків у 1760-х рр.¹¹, коли до його реалізації залучалися як учителі саме церковнослужителі.

Принагідно зазначу, що у «сказці» згадано не всі східці дяківської премудрості, тут окремо не виділено навчання писати (на дощечках, а згодом на папері), а також такого специфічного рівня, як опанування Октоїха. Останній був розрахований на тих учнів, які прислужували під час богослужіння і які більше відомі під окресленням «школярі» (про них піде мова далі). Власне про них чернець-віршувальник другої половини XVII – початку XVIII ст. Климентій Зіновійв писав: «і приче(т)никами те(ж)

⁸ *Записки Ильи Федоровича Тимковского* // Русский архив. 1874, кн. 1. Стб. 1386.

⁹ Винский Г. *Мое время*. СПб., б. г. С. 8. Про автора та його мемуари див.: Лоський І. *Григорій Винський і його записки* // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1993, т. ССХХV: Праці історично-філософської секції. С. 355 – 364.

¹⁰ Див., наприклад: Попов Хр. *Протопопская школа в Сорочинцах в 1740 – 1741 гг.* // Полтавские епархиальные ведомости [далі – ПЕВ]. 1892, № 19 – 20. Ч. неоф. С. 750; Павловский И. Фр. *Приходская школы в старой Малороссии и причины их уничтожения* // КС. 1904, № 1. С. 12; Сірополко С. *Історія освіти в Україні*. К., 2001. С. 202; Самойленко Г. В., Самойленко С. Г. *Розвиток культури на Північному Лівобережжі України у другій половині XVII – XVIII ст.* С. 64.

¹¹ Панащенко В. В. *Навчання козацьких дітей грамоти та військової справи на Лівобережній Україні в XVIII ст.* // Український історичний журнал. 1972, № 2. С. 105, 108.

школяре ся именують»¹². Окреме питання – що означав отриманий у церковному осередку багаж знань, чи могли його вихованці читати книги гражданським шрифтом тощо – залишаю осторонь. Зазначу лише, і це вельми показово для вивчення ставлення простолюду до освіти, що навіть дяки-«бакаляри» інколи вороже сприймали вищі за пропоновані ними премудрості. Цікавий приклад маємо з 1741 р., коли у Києві на Подолі кілька могилянських студентів через тісняву у бурсі переселилися жити до притиско-миколаївської школи. На біду для «академіків», вони втрапили у вогонь майнового конфлікту між тамтешніми двома священиками, кожен з яких користувався підтримкою частини парафіян. Отож коли один ієрей радо запрошував «студіозів» на проживання, другий, до речі – колишній могилянський «ритор», виступив різко проти. На його бік стали, між іншим, дяк та піддячий. Матеріали перепалок із зафіксованими фразами звинувачень та контраргументів дають багато колоритної поживи історику. Зупинюся на одній деталі суперечок, переданій у скарзі студентів префекту на дячка та піддячого:

Что дается на школу, то они себѣ забирают и пропивают, сказуя: як уже укорените свою ересь, так что нас не будет здесь в школе, то тогда вы будете себѣ брать на бурсу, а поки еще наше благочестіе не испразднится, то ми вам не дамо¹³.

Пам'ятаючи, що тамтешній дяк навчав кількох учнів руської грамоти, а вихованці Академії викладали деяким дітям у школі «елементаря» (азів латини), за підставою для поділу на «еретиків» та «благочестивих» неважко відчитати саме характер пропонованих студій.

Батьки відданих до парафіяльної школи синів, схоже, також очікували від студій не лише уміння читати церковнослов'янські тексти, а якщо вдасться – то й писати. Як видається, певну роль грала релігійна складова науки, принаймні до такого висновку підштовхує мотивація Києво-Печерської лаври у клопотанні до Синоду про дозвіл друкувати букварі за старим зразком. У XVIII ст., як відомо, верховний орган управління Церквою у Російській імперії цілком у дусі уніфікаційної політики, що вкладається у концепт «соціального дисциплінування», принаймні на рівні розпоряджень намагався досягти розповсюдження однакових церковних книг, взорованих на московські екземпляри (в українській історіографії петербурзькі зусилля часто кваліфікуються як наступ на українську мову, хоча йшлося про ліквідацію різночитань у печерських та російських церковнослов'янських текстах юридично однієї Церкви). У 1769 р. Лавра просила зробити відступ від такої вимоги, пояснюючи, що

¹² Климентій Зіновіїв. *Вірші. Приповісті посполиті*. К., 1971. С. 192.

¹³ *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии*. К., 1904. Отделение II (1721 – 1795 гг.). Т. I (1721 – 1750 гг.). Ч. 1. С. 263. № L (увесь конфлікт – с. 258 – 266).

тамошний благочестивий народ как прежде никогда своих детей по новопечатанным в московской типографии букварям не обучал, так де и теперь, паче ж по сему, что в оных приличных за обыкновенно при учении детей выучиваемых молитв недостаточно положено, требует продажи прежней печати букварей¹⁴.

Вказівка монастирем на відсутність набору звичних молитов як на головну причину відмови покупців від уніфікованих друків виопуклює ще одну, релігійну, функцію дяківської науки, і це ще раз підтверджує, що українська елементарна освіта цілком вписувалася у тогочасні загальноєвропейські практики рудиментарного навчання. Останнє, як відомо, складалося із базових так званих «3Rs»: читання, письмо і релігія (reading, writing and religion)¹⁵. Навчальна програма парафіяльних освітніх осередків, де головними посібниками слугувала специфічна література, надрукована шрифтом, чия сфера застосування обмежувалася суто релігійними текстами, змушує пригадати ще раз Климентія Зіновієва. Монах, пишучи про важливість уміння послуговуватися друківним словом, користь від читання бачив лише в одній площині – спасінні душі:

...На книга(х) бо вѣрныє мля(т)са ко Бгу:
и в книга(х) обрѣтаю(т) до нба дорогу.
Кгды убо правы(л)ныє книги читаетъ:
так(о) бесѣду з(ѣ) самы(мъ) Бго(м) о(т)правляетъ...

або:

...Книги бо на спсе(н)ны(и) пу(т) всѣхъ наставляю(т):
и по(л)зу дше(в)ную чтущы(м) сотворяю(т)...¹⁶

Ще одна важлива деталь, на яку варто звернути увагу, – це потреба самому купувати книги, що слугували підручниками, адже описи книгозбірень приходських храмів не фіксують окресленої вище «навчальної літератури» у кількостях, які дозволяли хоча б запідозрити їх використання поза богослужбовими цілями¹⁷. На те саме вказує і практика 1760-х рр.,

¹⁴ Цит. за: Лагодзьки Я. П. *Цензура лаврських видань Св. Синодом у XVIII столітті* // Лаврський альманах. 2008, вип. 20. С. 30.

¹⁵ Houston R. A. *Literacy in Early Modern Europe: Culture and Education 1500 – 1800*. P. 23.

¹⁶ Климентій Зіновієв. *Вірші. Приповісті посполиті*. С. 144, 302.

¹⁷ Див., наприклад, список книг Пріорської церкви на Подолі: Державний архів м. Києва [далі – ДАК]. Ф. 313, оп. 1, спр. 247. Арк. 2 – 2 зв. Прикметно, що дослідники також не спробували детальніше поглянути на «убранство» шкіл, а саме – фіксацію у них столів та лав для учнів, які, схоже, теж не завжди були неодмінним атрибутом описаних у документах шкільних приміщень. Натомість як популярний закріпився образ дяківської школи, описаної згаданим Іллею Тимківським: людної та шумної кімнати з довгими столами (кожен окремо для тих, хто опановував буквар, Часослов та Псалтир, два останні «класи» – із письмом спочатку на дощечках, а навчених – на папері) з кількома десятками дітей (див. *Записки Ильи Федоровича Тимковского*).

коли, запроваджуючи обов'язкове навчання грамоти та «воєнної екзерциції» синів виборних та підпомічників у Лубенському полку, полковник Іван Кулябка звертався до киево-печерської друкарні за букварями і Часословцями¹⁸.

Загалом, дяківське елементарне навчання було найдешевшим з-поміж решти – наведені вище приклади про ціну домашньої освіти, а також інші дані переконливо це підтверджують. Навіть річне інспекторство в Києво-Могилянській академії у граматичних класах вартувало батькові підопічного «студіоза» лише у грошовому вимірі 3 рублі (кінець 1740-х рр.)¹⁹. У парафіяльних навчальних осередках вартість їхніх послуг коливалася залежно від місцевості та часу. На 1803 р., приміром, вивчення букваря у Полтавській губернії коштувало від 50 копійок до 1 рубля, у Кременчуці – 2 рублі; Часослова – 1–2 рублі, у Кременчуці – 3–4 рублі; Псалтиря – 2 рублі, у Переяславі – 4 рублі, а в Кременчуці – до 5 рублів²⁰. Чи всі могли скористатися освітніми послугами парафіяльної школи, спробую з'ясувати детальніше. Позаяк аналізований мною документ сповіщає про 1760 – 1770-ті рр., а його інформація стосується Києво-Печерська, далі намагатимусь, наскільки це можливо, не відходити від цих часових і територіальних меж, аби розважання про доступність науки широким верствам соціуму були переконливішими²¹.

За даними документа, навчання одного хлопця коштувало 2 рублі 30 копійок – без вартості книг. Зі «сказки» відомо ціну лише однієї з них – чверткового Псалтиря за 90 копійок. Вочевидь, це був найдорожчий «посібник». Так, «букварь в полчвертки, печерской печати, в красной кожѣ, новий», внесений до реєстру речей покійного видубицького ігумена 1767 р., оцінили на 7 копійок²². Щоправда, книги можна було після навчання продати чи залишити вчителю які оплати, – так вчинив згаданий у документі Семен Катан. Аби контекстуалізувати вартість навчання, наве-

Стб. 1386). Як приклад потрапляння цього образу до текстів на тематику парафіяльних шкіл навіть без посилання на автора див.: Коровов М., свящ. *Южно-русский дяк и приходская школа в 17 и в первой половине 18 столетия* // ПЕВ. 1902, № 27. Часть неоф. С. 1185.

¹⁸ Панашенко В. В. *Навчання козацьких дітей грамоти та військової справи на Лівобережній Україні в XVIII ст.* С. 105.

¹⁹ *Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія.* С. 90. № 48.

²⁰ Павловський І. Фр. *Приходські школи в старій Малоросії і причини їх унічтоження.* С. 12.

²¹ Як видається, однією з помилок є розгляд функціонування парафіяльного шкільництва як статичного явища упродовж усього XVIII ст. та ще й інколи з екстраполяціями пізнішої інформації на раніший час. Натомість наприкінці століття, коли почалися освітні реформи та, між іншим, інституційні зміни, окремі зовнішні атрибути дяківської науки, як-от висота плати за навчання, могли змінюватися.

²² *Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія.* С. 206. № 132.

ду окремі приклади тогочасних цін на товари та послуги. Для порівняння, некваліфікована робота – накидання цілий день (та ще й гуртом) землі у 1765 р. на Києво-Подолі під час будівництва бурси Академії – оцінювалася на 9 копійок. За професійніші зусилля – «муровщикамъ, которіє дѣлалы до нового строенія бурсацкихъ избъ востѣмъ коменовъ» – платили 4 рублі за один комин, а «шклярамъ за форчастіє окошкы ув обмазку» – 65 копійок за вікно²³. Отож прибутки, цілком природно, залежали від технологічної складності роботи.

Якщо залучити для порівняння тогочасні ціни (див. таблицю), то бачимо такий самий дуалізм. Приміром, розкішніший одяг, гастрономічні товари, як-от спеції чи чай, були значно дорожчими, ніж прості тканини чи їжа, і навряд чи могли слугували об'єктами попиту дячка-вчителя. Разом з тим, понад дворублевий прибуток парафіяльного вчителя виглядав не таким уже й малим на тлі тогочасних цін на київську нерухомість, де поряд із власністю за 160 рублів можна було придбати двір за 23 рублі (обома володів киево-печерський протопіп, який помер 1773 р.²⁴).

Ціни на товари станом на 1770–1780-ті рр.

Рік	Товар	Вартість
1774 – 1775	Сукно*	1 рубль 5 копійок/ 1 лікоть (58,5 см) ²⁵
1775 ²⁶	Шуба під китайкою із кримських «шмушковъ»	10 рублів/1 штука
	Новий кафтан із китайки, підбитий крашениною (однотонна набивна тканина)	4 рублі 50 копійок/ 1 штука
	Полотно просте	4 копійки/1 аршин (72 см)
	Тестамент чвертковий	2 рублі 50 копійок
1776 ²⁷	Крашенина*	7 копійок/1 аршин
1781	Житня хлібина і ступка солі*	2 копійки ²⁸

* Так позначено ті товари, вартість яких відома в реально заплачених за придбання грошах.

²³ Там само. С. 197. № 127. У документі не вказується чисельність робітників.

²⁴ ДАК. Ф. 314, оп. 1, спр. 88. Арк. 8 зв.

²⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Києві [далі – ЦДІАК України]. Ф. 130, оп. 1, спр. 514. Арк. 4 зв. Тут і далі метричні одиниці переведено на сучасні за: Сидоренко О. Ф. *Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст.* К., 1975. С. 159.

²⁶ По всіх позиціях за рік: ЦДІАК України. Ф. 130, оп. 2, спр. 553. Арк. 1.

²⁷ Там само. Оп. 1, спр. 514. Арк. 6 – 6 зв.

²⁸ *Посещение Киева в. кн. Павлом Петровичем и в. кн. Мариєю Федоровною. (Современное описание)* // КС. 1883, № 7. С. 561.

Рік	Товар	Вартість
1785 ²⁹	Тонка «малоприношенная» сорочка	50 копійок/1 штука
	«Портки»	20 копійок/1 штука
	Новий рушник	30 копійок/1 штука
	Ляне полотно на сорочку	60 копійок
	Папір	10 копійок/10 аркушів
	Кресало велике з «припасомъ»	5 копійок/1 штука
1786 ³⁰	Зелений чай*	2,5–3 рублі/1 фунт (393,13 г)
	Цукор*	30 копійок/1 фунт
	Перець*	65 копійок/1 фунт
	«Бумага пряденная»*	60 копійок/1 фунт

Утім, нанизування цін мало пригодиться для визначення спроможності киево-печерських обивателів навчати своїх дітей, якщо детальніше не розглянути їхні статки. Уявлення про тамтешнє населення дають матеріали Румянцевського опису. Згідно з ними, на 1766 р. Печерське містечко, володіння Печерської Лаври, формували кілька частин (Звіринець, слободи Нижньо- та Верхньо-Либідські, Свято-Озерська та ін.), найбільшою з яких був власне Печерськ. Дослідники оцінюють майновий стан печерського населення (разом 1299 осіб працездатного віку) як достатньо убогий: людність не мала ріллі для обробітку, лише один посполитий володів сіножаттю, забезпечення худобою було надзвичайно малим (середнє число на один двір усієї – великої, робочої, молодої, дрібної худоби – 1,4, у переведенні на велику – 0,5)³¹.

У самому Печерську майнова картина була подібною. На 1766 р. тут існувало 65 дворів: 62 простолюду й 3 монастирські, де мешкали робітники обителі. 40 обійсть цієї нерухомості належало місцевому люду, решта – прийшлим лаврським підданам (із Гетьманщини, Правобережжя, Слобожанщини), а загальна кількість населення налічувала 348 осіб; станом на 1785 р. число мешканців зросло до 494. Печерські обивателі не володіли ні ріллею, ні сіножатями, лише присадибними ділянками. Лаврські піддані мали відробляти чотириденну панщину (одна особа від двору), яка полягала чи то в роботі у монастирі або його шинках, чи у ремісництві, адже більшість населення становили саме ремісники.

Економічне становище печерської людності було різним. Так, серед

²⁹ По всіх позиціях за рік: ЦДІАК України. Ф. 131, оп. 33, спр. 48. Арк. 4.

³⁰ По всіх позиціях за рік: Там само. Ф. 127, оп. 180, спр. 12. Арк. 66.

³¹ Шамрай С. *Київська сотня на Гетьманщині в XVII–XVIII вв. (Історично-географічна та економічна характеристика)* // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. К., 1930, зб. 1. С. 177 – 178.

25 ремісників (палітурники, робітники друкарні, іконописці, чоботарі, ткачі тощо) можемо припускати краще становище тих, хто тримав робітників чи учнів, а таких було лише семеро. Дехто з них платив наймитам по рублю на місяць, інші – 6 рублів на рік, а хтось віддячував лише одягом та харчами. Відтак десь третина родин цієї групи, вірогідно, могла платити за науку і дячкові. До них є резон зарахувати ще 8 шинкарів, чий легальний річний прибуток становив 15 рублів, і, правдоподібно, трьох власників «торговельного бізнесу» (різника, дігтяря й торговця різним дріб'язком), а також 5 звільнених від панщини домовласників і одного, який спромігся відкупитися від неї за 2 рублі на рік. Як бачимо, більшість печерських мешканців навряд чи могла оплачувати «освітні послуги» приходських церковнослужителів. Йдеться, зокрема, про 25 поденників, які не володіли жодним ремеслом і наймалися на роботу, аби забезпечити свої родини хлібом насущним, а також 19 осіб, що чотири дні на тиждень працювали на монастир. До цієї ж категорії, найімовірніше, можна зарахувати й окремих лаврських слуг (сторожів та ін.).

Те, що печерські мешканці не вирізнялися заможністю, підтверджують і дані про належну їм худобу. Нею володіли тільки 6 домовласників, на яких припадало 6 корів, 7 коней та 3 свині, тоді як у 56 дворах не було жодної худоби. Відсутність засобів для землеробства та господарювання показує, що тамтешній люд мав витратити значно більше коштів на придбання харчів, аніж, скажімо, мешканці Подолу. Убогість населення печерської частини ще не зовсім єдиного міста Києва підтверджується й тим, що всі тутешні хати були мазанками, а дворів із трьома чи більше господарськими спорудами налічувалося лише 18³². Відтак вочевидь слушною, принаймні для більшості мешканців Печерська, є інформація Київської поліцейстерської контори 1766 р., згідно з якою ремісники на Печерську, які живуть лише з одного свого рукоділля, не маючи земельних угідь, неспроможні платити обов'язковий із 1760-х рр. річний рублевий оклад від хати. Рапорт контори згадує про ще один обов'язок обивателів цієї частини Києва:

Они употребляются в силе указу Киевской губернской канцелярии в вешнѣ, летнѣ и осеннѣ время в новозаведенной в Киеве казенной виноградной сад для исправления земляных работ всякой день болѣе десяти человек. И кто не имее за ето нанимать работника, то, будучи в тои работе, лишались своего рукоделия, и от того почти и дневного пропитания не имели. А кои нанимали работников, то выходило в год на платеж работ денег с двора болея рубля³³.

Навряд чи можна в короткому повідомленні підрахувати точні річні прибутки печерського ремісника. Якщо ж залучити «некиївську» інфор-

³² Лучицкий И. *Киев в 1766 году* // КС. 1888, № 1 – 3. С. 20 – 24.

³³ *Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р.* Збірник документів і матеріалів. К., 1982. С. 252. № 147.

мацію, то, приміром, у сусідньому Переяславському полку в містечку Золотоноші небідний (мав робітника-учня, чотирьох волів та іншу велику рогату худобу, коня, п'ятьох свиней, а також землю для хліборобства) член ткацького цеху Грицько Погоріленко зі свого «художества» «в год получает прыбели 3 руб.»³⁴. Коли ми вирахуємо з цієї суми річний податок, то за те, що залишиться, навряд чи можна було сплачувати за дяківську науку без інших, окрім присадибної ділянки, джерел прибутку.

З наведеного вище зрозуміло, що далеко не всі печерські обивателі, як-от поденники, мали засоби для елементарної освіти. Ясно й те, що далеко не всі жителі тогочасної Гетьманщини могли відправляти дітей до парафіяльної школи. Приміром, станом на 1732 р. серед 5300 дворів козаків Полтавського полку близько 1400 належали «крайне убогим», а майже 1950 – «убогим»³⁵. За матеріалами ревізії 1751 р., з-поміж 42186 дворів та 19254 бездвірних хат міщан і посполитих Гетьманщини 38938 та 19254 відповідно належали категорії «нищетних»³⁶. Зрештою, є й прямі згадки в документах, щоправда початку ХІХ ст. – часу, коли кількість парафіяльних навчальних осередків зменшилася, а економічне становище людності погіршилося, – що їх відвідували діти не всього населення. Так, у донесенні чернігівського губернатора малоросійському генерал-губернаторові 1803 р. вказувалося, що дячкам «дети отдаются для обучения грамоте, читать и писать, большею частью по городам – купцов и мещан, а в селениях – козаков и других средняго рода людей»³⁷. Як бачимо, цілком очікувано чиновник згадує лише представників «середнього роду», оминаючи «вищий» і «нижчий», до якого належали селяни, ремісники та ін. У контексті сказаного – враховуючи платність дяківської науки та економічний стан людності – було би надто сміливо розважати про любов українців до освіти чи значне поширення серед них освіченості на підставі простої кореляції кількості населення з числом шкіл.

Ще одна особливість, на яку варто звернути увагу: у «сказці», що додається до цієї статті, підопічних дяка жодного разу не названо «школярами». Це, звісно, не підстава для категоричних висновків, однак інші згадки в документах теж свідчать, що під це окреслення потрапляли не всі учні парафіяльної школи, а лише специфічна група людей. Свого часу на недоцільність об'єднання поняттям «школяр» усіх вихованців дяка звернув увагу Дмитро Багалій:

«Школьники» – се не школярі, не учні, а [...] помічники учителя чи з старших школярів, що не мали свого притулку в сімействах, чи з тих школярів, котрі

³⁴ Там само. С. 24. № 4.

³⁵ Горобець В. *Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. К., 2009. С. 164.

³⁶ Гуржій О. *Податне населення України XVII – XVIII ст. Нариси з історії та статистики*. Черкаси, 2009. С. 109.

³⁷ Павловский И. Фр. *Приходския школы в старой Малороссии и причины их уничтожения*. С. 24 (Приложения).

вже скінчили учення, чи з тих мандрованих молодиків та дяків, про котрих ми оповідали раніше³⁸.

Наведений висновок історика слід уточнити. Дослідників уже не раз насторожував вік «школярів». Наприклад, у Прилуках на 1765 р. із 18 школярів лише шестеро мали від 12 до 20 років, решта була понад 20-річною: четверо від 20 до 30 років, восьмеро від 30 до 39³⁹. У Полтаві Румянцевський опис зафіксував понад 40-літніх, а у Ніжині – старших за 50 років «школьників»⁴⁰ тощо. Юхим Крижановський, зазначаючи, що єдиними «учнями» дяківської науки могли бути лише каліки, сироти та переростки, які одночасно співали на криласі і планували в перспективі самі стати церковнослужителями, сподобавшись місцевій громаді⁴¹, на протигвагу більшості авторів ХІХ – початку ХХ ст. твердив, що парафіяльні школи слугували передусім підготовці майбутніх церковнослужителів, яких під час навчання узагальнено називали «школярами», а відтак – не йшлося про «народну ініціативу» (цю тезу досі не помітила сучасна українська історіографія):

Таким образом, сельския школы, существовавшия на юге России до конца 18 столетия, не были школами собственно народными; они имели целию не столько образование прихода, сколько более приготовление церковнослужителей. Грамотность прихода была для них делом посторонним, случайным; богатый крестьянин поручал сына своего дьячку только в видах роскоши; на грамоту смотрели в деревне, как на ремесло, назначенное в удел тому, кто лишен возможности издетства навькнуть хозяйству⁴².

Крижановський, звісно ж, перебільшував. Його твердження легко спростувати, бо згадувані у документах «школьники» не були єдиним учнівським контингентом парафіяльних «бакалярів», що доводить публікована далі «казка». То хто ж тоді «школярі»? Уважніший аналіз джерел наштовхує на висновок, що таке визначення прикладали виключно до тих юнаків/чоловіків, які жили по школах, а отже – були сиротами чи немісцевими, ба більше – не обов'язково задля навчання чи з метою поповнити місцевий клір.

Цю тезу добре підтверджує перепис слобідських полків 1732 р., до якого внесено інформацію про школярів. За ревізією Сумського полку, серед «школьників» звичним явищем були понад 20-річні парубки. У Лебеди-

³⁸ Багалій Д. І. *Історія Слобідської України*. Харків, 1993. С. 193.

³⁹ Левицкий Ор. *Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.* С. 441.

⁴⁰ Волошин Ю. *Письменность среди мешканців Полтави другої половини ХVІІІ століття (за матеріалами Румянцевського опису)* // КА. 2008, вип. 5. С. 151 – 152.

⁴¹ Крыжановский Е. *Очерки быта южнорусского сельского духовенства в ХVІІІ веке* // Крыжановский Е. *Собрание сочинений*. К., 1890. Т. 1. С. 398.

⁴² Крыжановский Е. М. *Школы при сельских церквах в Киевской епархии* // Там само. Т. 3. С. 398 – 399.

ні, приміром, на 4165 осіб чоловічої статі існувало 4 школи, а в них 11 школярів – не лише 20–30-літні, а й один 50-річний⁴³. У єдиній школі слободи (інший раз – села) Михайлівки «гетманського регимента банчукового товариша Андреи Полботка» мешкали «школьники Іванъ Іванов, снь Гунко 28, Осипъ Андреѣвъ 26 леть, ітого 2 дши»⁴⁴. У містечку Олешні Охтирського полку на 757 чоловіків функціонувала одна школа з трьома школярами 30, 22 і 18 років⁴⁵. При сумських церквах: Троїцькій один школяр мав 30 літ, а другий – 12; Іллі Пророка – вік трьох представників цієї групи становив 30, 24 та 18 років; Введення Богородиці – єдиний школяр 20 літ. Такі приклади можна нанизувати далі, проте прикметнішим видається інше: у підсумковій статистичній відомості по Сумах зазначено, що у місті «школерей 12» (на 3818 душ чоловічого населення та вдів-дворовласниць), себто коли ми додамо всіх зафіксованих ревізією представників цієї групи, то виявиться, що до їх числа внесли ще й двох дяків, які мешкали по школах⁴⁶. Те саме бачимо у підсумковій статистиці містечка Білопілля, де на трохи більше 2100 осіб чоловічої статі було 4 школи: тут теж до «школьників» зарахували дяків, ба більше – при Іллінській церкві 25- та 15-літній церковнослужителі були єдиними школярами⁴⁷. У переписі села Башкина Сумського полку (560 душ чоловіків) згадана «школа, в не дьячки Іван Яковлевъ снь Каша 20, Денис Яковлевъ Спухолетин снь 25, Григорей Антоновъ снь Венецко 20 леть, ітого 3 дши», а в підсумковій таблиці зазначено, що школа одна, «шъколников 3». Оскільки про церковнослужителів окремо нічого не сказано, то їх віднесено до категорії школярів⁴⁸.

За переписом 1732 р. в Охтирці зафіксовано 4 школи і 9 школярів. Ось їх перелік: 30-літній дячок і два його сини (13 і 7 років), дяк 25 років, «школьники» 28, 27, 26, 12 та 16 років⁴⁹. Отож до цієї категорії потрапили навіть діти церковнослужителя. У містечку Богодухові Охтирського полку на майже 1900 осіб чоловічого населення була одна школа і два школярі: «школа, в неи дьячки Михаїла Петровъ снь Дольгомилы 30, Павель Федоровъ 40 леть, ітого 2 души»⁵⁰.

У Змієві Ізюмського полку, де на 1478 записаних мешканців згадано одну школу та 6 школярів, їхня поіменна фіксація ще промовистіша: «Школники Михаїла Петровъ снь Бруховченко. У него работники Афанасей Богдановъ снь Сьлесеренко 10, Петръ Івановъ снь Скрепченко 8 леть.

⁴³ ЦДІАК України. Ф. 380, оп. 2, спр. 7. Арк. 1521 – 1522. Слід зазначити, що перепис слобідських полків Хрущова 1732 р. поіменно перелічує лише чоловіче населення, жінки згадуються в поодиноких випадках – як правило, це вдовидворовласниці.

⁴⁴ Там само. Арк. 1630–1630 зв.

⁴⁵ Там само. Ф. 1721, оп. 1, спр. 224. Арк. 532 зв.

⁴⁶ Там само. Ф. 380, оп. 2, спр. 7. Арк. 130 – 132 зв., 134.

⁴⁷ Там само. Арк. 227 зв. – 229 зв., 238 – 238 зв.

⁴⁸ Там само. Арк. 1552 – 1552 зв., 1561 зв.

⁴⁹ Там само. Ф. 1721, оп. 1, спр. 224. Арк. 133 зв. – 134 зв., 137.

⁵⁰ Там само. Арк. 394, 396 зв.

Ітого 3 души. Школники ж Степанъ Яковлевъ снъ Лоля 20, Дмитре Богдановъ снъ Приходченко 15, Иван Яковлевъ снъ Щербаковъ 10 леть. Ітого 3 души»⁵¹. Що за робота була у школярів, окрім згаданої допомоги дяку під час богослужінь, і чим займалися їхні робітники – спробую з'ясувати далі. У Валках Харківського полку (1889 душ чоловічого населення) до аналізованої категорії взагалі віднесено трирічну дитину («школа в ней школники Федор Кондратовъ снъ Ткаченко 40, у него снъ Иван 3 леть. Ітого 2 души»), а у Золочеві (945 чоловіків) в єдиній школі був один школяр: «в школе дьячек Степан Василясь снъ Колашинченков 40 лет»⁵².

Наведені приклади засвідчують, що до категорії «школяр» належали не вихованці парафіяльної школи, а її мешканці, які, не виключено, теж могли почерпувати з криниці дяківської письменності. Більше того, «школьники» являли собою окрему соціальну мікрогрупу, що сприймалася як маргінальна: у Румянцевському описі їх записано жебраками⁵³. За словами уже згадуваного ченця-віршувальника другої половини XVII – початку XVIII ст. Климентія Зіновієва, «школа всяки(м) странни(мъ) до(м) ε(ст) волны(и)»⁵⁴, що підтверджується спостереженнями дослідників⁵⁵. На «школярів» як окрему специфічну групу людей при церкві вказує також одне з клопотань до Законодавчої комісії від білого духовенства Переяславської єпархії (1767 – 1768 рр.). Його автори згадують про потребу звільнити садиби священників і причту від військових постойв, нарядів кіньми та підводами, «от всяких посылков церковнопричетников, псаломщиков и всех школьников», прохаючи надалі підтвердити цю «милость» та «свободу»⁵⁶. Навряд чи «школярів» обкладали би якимись повинностями і духовенство виділяло їх окремо, якби йшлося лише про обивательських дітей, що «заправлялися» дяківською наукою.

Врешті, «школьники» мали навіть певну організацію зі своєю жебрацькою касою. Повнішу картину їхнього побуту бачимо з донесення духовному правлінню Києво-Подольської протопопії 1770 р. від школярів Соборно-Успенської церкви Микити Заветневича та Павла Ружицького, які, до речі, підписалися власноручно:

⁵¹ Там само. Ф. 1722, оп. 1, спр. 57. Арк. 380 зв. – 381, 383 зв.

⁵² Там само. Ф. 1725, оп. 1, спр. 22. Арк. 522, 523, 783 зв., 785 зв. (у справі є дві пагінації, причому обидві закреслені: початкова чорнилом (на зворотах також представлено нумерацію аркушів простим олівцем, що йде за нею) та пізніша олівцем. Тут вказую пізніше позначення аркушів).

⁵³ Сердюк І. О. *Рум'янецьвський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини* // *Історична пам'ять*. 2008, № 2. С. 149.

⁵⁴ Климентій Зіновієв. *Вірші. Приповісті посполиті*. С. 192.

⁵⁵ Згадку про те, що школи поряд зі шпиталями були прихистком для мандрівних прошарків, див.: Маслійчук В. *Дитина та голодні роки (стратегії дорослої та дитячої поведінки на Північному Лівобережжі у 80-х рр. XVIII ст.)* // *Сіверянський літопис*. 2008, № 5. С. 96.

⁵⁶ *Пункты от Переяславской епархии* // *Сборник императорского Русского исторического общества*. СПб., 1885. Т. 43. С. 577.

Прошедшаго априля 25 числа въ педѣлю во время утрень въворована въ пась, пижайшихъ, зъ чулана скринка, въ коей паходилося собственнихъ нашихъ денегъ двадцять тры рублы, а при том книжка Полуставъ, шапка и прочіе дробніе вещи, состоитъ все ценою до трехъ и боліе рублевъ; кромѣ же того и пыщанскихъ въ собраній было денег 45 ко. И сего мы, пижайшіи, воровства пѣ на кого зъ школьниковъ болѣе не признаемъ, какъ на одного толко въ школѣ и по квартирамъ разним живучого Николая и его жену, ибо она, жена его, того числа и прежде сего мимо вѣдома дяка въ школѣ почевала.

Микита Заветневич власне і був скарбником (підозрюваний у крадіжці Миколай Барановський ніби казав йому: «ты де, сучой сыне, скарбничой и подлизникъ дяковъ...»), а Павло Ружицький далі фігурує як «служитель» тамтешнього ісрея. Звинувачений, колишній притиско-миколаївський пономар, як і обидва школярі, був письменним, сам писав відповідь на донесення, спеціально це зазначаючи («писал сіе доноше ніе сам Барановскій») і покликаючись на артикули «статутного права» та царські укази; як згадувалося, він мав дружину, однак відсутність власного житла робила їх обох мешканцями школи⁵⁷.

Як бачимо, маргінальність «школьників» найперше проявлялася у відсутності бодай якоїсь нерухомості та специфічному заробітку засобів для життя, що складалися з подаянь та, мабуть, з оплат за виконання певних функцій при церкві, чи, як відомо на прикладі двох хлопців гусачівської дяківської школи на Правобережжі – за фізичну працю в господарстві священників⁵⁸. Сама ця група мала ієрархічну розшарованість (пор. наведений вище приклад зі Слобожанщини про існування у декого з них «работников» – вочевидь, помічників) під головуванням дяка. Щойно згадана київська справа 1770 р. показує, що маргінальність не асоціювалася з освітнім рівнем, адже школярі, з огляду на їхні функції помічників дяка, таки мали бути письменними. Нескладно передбачити, що маргінальний статус міг долатися: Заветневич і Ружицький володіли немалою сумою власних грошей, що дозволяла з плином часу стати членом парафіяльного кліру та власником хати. Інше свідчення про фінансову спроможність «школьників» наводить Левицький: коли 1699 р. у «виростків» полтавської успенської школи Хвеська і Грицька вкрали скриньку, вони також заявляли, що у ній, серед іншого, зберігалася велика сума грошей⁵⁹. Звісно, у заявах потерпілої сторони сума втраченого могла завищуватися, однак Барановський, наприклад, відповідаючи на звинувачення, кількості згаданих школярами грошей не коментував.

На завершення ще раз зверну увагу, що дослідникам навряд чи вдасться полічити тих, хто проходив дяківську науку, адже статистика шкіл тут

⁵⁷ ДАК. Ф. 313, оп. 1, спр. 117. Арк. 1 – 5.

⁵⁸ Шульгин Я. *Несколько данных о школах в правобережной Украине в половине XVIII в.* // КС. 1891, № 7. С. 116.

⁵⁹ Левицький Ор. *Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.* С. 442.

не є показовою, а ставити знак рівності між учнями та згаданими у документах «школярами» не доводиться. Показово, що у «Синонімі Славенороскій», рукописному словнику невідомого автора другої половини XVII ст., гасла «школьник», як і в його попередників Лаврентія Зизанія та Памви Беринди, немає. Зате цікаво потрактоване слово «студент»: «спудей, ученикъ, тцате/л/»⁶⁰. Прикметно також, що спудеїв Київської академії, де, як відомо, навчання відбувалося по рівнях-«школах» («школи» інфіми, риторики, філософії тощо), тогочасні документи уникають називати школярами, згадуючи натомість «учеников» та студентів. Це ще раз підтверджує, що окреслення «школьник» було закріплене за іншою групою осіб, про яку йшлося вище. Відтак, аби проникнути у минуле елементарної освіти України, спробувати оцінити, хай потенційно, її поширення, слід шукати нових шляхів. Один з них, на мою думку, – з'ясування фінансової доступності навчання.

* * *

Документ, що публікується нижче, зберігається у Державному архіві м. Києва у фонді Києво-Печерського духовного правління. Він єдиний у справі, тому обставини виникнення «казки» не з'ясовано. Показання виконане однією рукою (разом із підписом). При його публікації зберігаються відсутні в сучасній кириличній абетці літери *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*; твердий знак передається згідно з розташуванням у першоджерелі. Виносні літери, слова, паєрки та лігатури вносяться в рядок без спеціального зазначення. Латинська літера «g» зберігається. При передачі тексту відтворюється написання автентичних скорочень. Вживання розділових знаків, поділ на слова та речення, вживання великої та малої літер наближені до сучасних правил правопису. Закінчення аркуша позначено знаком «//».

1778 р., березня 29. Показання дячка Києво-Печерської Вознесенської церкви про навчання синів та племінника печерського жителя Семена Катана

1778 году марта 29 д въ Кієво-Печерскомъ духовномъ правленіи церкви Вознесенской Кієво-Печерской дячокъ Стефанъ Лучникъ сказкою показаль, что прежде бывшаго въ Кієвѣ морового времени*, а которого года не припомнить, по договору кієво-печерскаго жителя Семена Катана обучилъ онъ, дячок, двохъ малчиковъ его, Катана, єдного сына Николая, а другого племянника Павла, съпервого начала граматоць, послѣ ж того неблагополучного времени съ прописанных малчиковъ Николая – Часловця и Псалтиры, да другого, его ж Катана меншого сына Михайла, такъже граматки, Часловця и Псалтиры по настоящему, какъ должно, онъ же,

⁶⁰ *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороская* / Підг. В. В. Німчук. К., 1964. С. 160.

* Тобто епідемії чуми 1770 – 1771 рр.

дячокъ Стефанъ, изучиль. За которое обученіе договоръ былъ учинень: от граматки по 50 к, от Часловця по 80 к, а от Псалтиры по рублевику. Всего надлежало уплатить ему, дячку, 5 ру. и 10 к. денегъ. Точію съ оногo числа двома рази, а которихъ годовъ, мсцей и чисель онъ, дячокъ, не припомнить, отъ помянутого Катана принато нимъ, дячкомъ, 2 ру. 80 к. За протчіе жъ по вышепоказанному доводящіеся ему, дячку, 2 ру 30 ко денги по изученіи оними его, Катана, синами Псалтирей, чему уже следуетъ третьей год, // удержано нимъ, дячкомъ, двѣ Псалтири четверковіе, на которихъ обучалися прописанніе малчики, с койхъ една была под кожею черною попросту безъ золота оправлена, на краяхъ листовъ подъ шумиху фигуурою набытая, которую продалъ онъ, дячокъ, за 90 к., а другая подъ красную кожу попросту жъ оправлена, якая и нынѣ въ его, дячка, имѣется. Что праведно показали, в томъ и подписался.

Дячокъ Стефанъ подписался.

Помітка на арк. 1 знизу під текстом з правого боку: «Нор 7».

ДАК. Ф. 314, оп. 1, спр. 165. Арк. 1 – 1 зв. Оригінал.

Maksym Yaremenko

Cost of the Cantor (Djak) Instruction

This report accompanied by the document's publication about rudimental teaching's cost in Kyiv in the 1760–1770s emphasizes necessity to take into consideration in the education practices investigation of that time the economic accessible of elementary instruction for inhabitants. The concrete example shows that not all inhabitants of Pecherks (one of three Kyiv parts) had financial resources for payment to become literacy. Second part of the report devotes the analysis mentioned in the sources materials term «shkolnyk» («pupil»). Such describing was addressed not to all parish schools visitors but only to their residents.